

Ярина ЯСНІЙ
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРА МЕШКАНЦІВ КАРПАТ У ТВОРІ СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА «НА ВИСОКІЙ ПОЛОНИНІ»

У статті розглянуто питання ролі й значення народної культури гуцулів у творі Станіслава Вінценза «На високій полонині». Зокрема, розглядається світ матеріальної та духовної культури мешканців Карпат. Особлива увага приділяється мовному аспекту твору, стилю написання трилогії. Велику увагу приділено так званій філософії цінностей Вінценза, тобто авторському способу бачення і оцінки світу, в тому числі людини як індивідууму та колективу загалом. Звертається увага на цінність цього твору не лише з погляду фольклористики чи етнології, а й з погляду мистецько-літературного відтворення гуцульської дійсності у всіх її вимірах.

Ключові слова: епопея, епос, гуцули, Карпати, народна культура, етнографія, етнічний.

In this article considered the role and importance of folk culture of Hutsuls in the work of Stanislaw Vintsenz „Na wysokiej poloninie” („On a high mountain valley”). In particular, considered the world of material and spiritual culture of Carpathians’ inhabitants, depicted by Stanislaw Vintsenz. Special attention is paid to the language aspect of the work and the style of trilogy writing. More attention is paid to so-called Vincenz’s „philosophy of values”, that is the way the author’s vision and estimation of the world, including man as an individual and the collective generally. Attention is paid to the value of this work not only in terms of folklore or ethnology study, but also in terms of artistic and literary reproduction of Hutsuls’ reality in all its dimensions.

Key words: Epopee, epos, Hutsuls, Carpathian Mountains, folk culture, ethnography, ethnic.

W artykule przedstawiono kwestię roli i znaczenia kultury ludowej Huculów w utworze Stanisława Vincenza «Na wysokiej poloninie». Mówi się między innymi o świecie materialnej i duchowej kultury mieszkańców Karpat. Szczególną uwagę skupiono na stronie językowej utworu, stylu autorskim. Nie mniejszą uwagę poświęcono tak zwanej «filozofii wartości» Vincenza, czyli autorskiemu sposobowi widzenia i oceny świata, w tym człowieka jako jednostki i zespołu w ogóle. Zwraca się uwagę na wartość tego utworu nie tylko z punktu widzenia folklorystyki i etnologii, ale także pozycji artystyczno-literackiego wcielenia huculskiej rzeczywistości we wszystkich jej wymiarach.

Słowa kluczowe: epopėja, epos, Hucul, Karpaty, kultura ludowa, etnografia, etniczny.

У польській літературі важко знайти твір, який би, подібно до «На високій полонині» Станіслава Вінценза, так сильно і органічно виростав з глибини народної культури, котрий черпав би з неї так багато: від географії і матеріальної цивілізації аж до космології; від етнографії аж до життєвої філософії; від суспільної етики аж до міфології і релігії» від мови – до почуття краси і способів її вираження у мистецтві, включаючи мистецтво прекрасного слова, пісню та поезію.

Твір «На високій полонині» з огляду на питання «автор – його роздуми – народна культура» неодноразово потрапляв у поле зору таких відомих дослідників творчості Станіслава Вінценза, як Яцек Кольбушевський, Ян Хороший, Анджей Станіслав Ковальчик, Ришард Лужний та ін. Чимало думок на цю тему було висловлено також на конференціях, присвячених творчості цього письменника.

Для розкриття зазначеного у назві питання ми не будемо тут пригадувати біографічні факти (хоча, ми чудово усвідомлюємо, що вони до-

зволяють реконструювати генезу умов творення Вінцензівського народознавства, його знання і компетенцію як етнолога чи етнографо-фольклориста, а також як знавця тієї сфери культури), ані зачіпати поглядів і роздумів, які стосуються цієї теми і які розкидані по його белетристичних та інших творах. Натомість, не пригадуючи і не систематизуючи самих поглядів автора «Правди старих віків» на тему народної культури, спробуємо сформулювати і уаочнити ті дослідницькі питання з цієї сфери, які вимальовуються при безпосередньому ознайомленні з його мистецьким твором, а також у перспективі пізнавальних потреб, пов’язаних з реалізацією сформульованого у назві питання. На фоні всього циклу перша частина трилогії – «Правда старих віків» – є найбільш цікавою з огляду на тему, яка нас цікавить, найбагатшою і найбільш характерною з погляду використання для творчих цілей багатих покладів народної культури регіону Карпат і Покуття, включаючи Буковину і Чорногору, а також народну культуру не лише гуцулів, а й інших націй.

Народна культура цього регіону є самородним і оригінальним явищем гуцульської цивілізації – матеріальної і духовної, яка не є витвором таких «ненародних», «несільських» суспільно-побутових структур, як місто, двір, школа, костел, уряд, військо. Вона є присутня у своїх проявах у вигляді окремих явищ чи елементів або як система загалом, у цілому творі Вінченца, на всіх рівнях і у всіх площинах, витвореної у ньому дійсності і у всіх її мистецьких, а отже – і в мовностилістичних, і в композиційних вимірах.

Основним елементом, за допомогою якого представляється культура цього етнічного суспільства, є мова твору, адже передусім читач стикається з нею і вже з її допомогою доходить до інших, навіть найглибших пластів літературного твору. «Правда старих віків» написана пограничною польською мовою, у її «червоноруському» варіанті, з сильним насиченням у ній (передусім у сфері лексики, а також частково граматики і словотвору) українізмами – це ононіми, топоніми, численні стильові поетизми, провенціоналізми і навіть варваризми і діалектизми, які зустрічаються у мові тих героїв твору, котрі виконують важливу роль медіїв-посередників між головним оповідачем і світом, який він творить, а також читачем. Чимало у творі також і русизмів, у їх карпатсько-покутському варіанті, які просто «просвічуються» крізь слова і синтаксис польської мови. Можливо, саме тому так рідко, лише у дуже важливих для автора ситуаціях, ми маємо справу з прочитанням тексту в мові оригіналу – тобто руській (наприклад опис смерті ватажка опришків Довбуша [1, 207]).

Поза сферою мови, але також з її допомогою і за її посередництва, знайшов своє місце у творі досить широко розбудований пласт – світ матеріальної народної культури. Складають його описи і деталі зі сфери житлового і господарського будівництва, інструментів праці і вбрання, форм і структур видів робіт та ремесел, торгівлі, сільського господарства і вівчарства, релігійного життя, існування людини у домашніх умовах, у будні й свята, під час розваг, у дорозі і в подорожі. Недаремно творець цього повістєвого світу, і більшою мірою пізніші видавці його творів, мусили створювати окремі, додані до текстів переліки слів, назв, а також непольських термінів і спеціальних визначень, які вимагали пояснення.

Світ героїв повісті має суспільно-побутовий вимір, який встановлює і підпорядковує, а також нормалізовує життя індивідууму і колек-

тиву, індивідуальне та колективне існування. Цей вимір, подібно, як світ матеріальної культури, є представлений у творі Вінченца у всіх трьох часових порядках, які виокремлюються у трьох почергових книгах «Правди старих віків». Можливо, найбільш виразно цей аспект вимальовується у книзі I (частина «Газди»), де окремі розділи вже самою своєю назвою говорять про своє «суспільно-професійне» наповнення («Хата», «Господарство», «Подорожі», «Танці і професії» тощо). Автор подає тут народознавчу панораму, даючи в описово-оповідних реконструкціях, в описах і сценах, нарис суспільно-побутової дійсності гуцулів, а також жителів Покуття у контексті їх праці на землі, при вигодовуванні й випасі худоби, вирубі лісу чи сплавлянні дерева і вирушенні на гірські полонини, у будні й святкові дні, під час праці і відпочинку. Його герої представлені як самотні люди і як члени формацій: родини, більшої територіально-професійної спільноти. Автор показує мешканців Карпат під час договорів-умов і у суспільних конфліктах щодо інших груп і прошарків населення, як у соціальному, так і в національно-релігійному сенсі, змальовує їхню поведінку щодо «своїх» і «чужих», минулого і теперішнього.

Особливо детально представлені у повісті відносини, які єднують сільські суспільства із зовнішнім світом: двором, містом, урядом і державою, або навіть ще далі – ширшим чужим світом, з «чужиною», тією цісарсько-віденською, або лише львівською, галицькою чи іншою, ближчою, буковинською, угорською, чи навіть грецькою. Шкала представлення є досить широкою і обіймає також сферу релігійного життя, костельного, товариського (частування, корчма, христини, святкування моментів, які визначають ритм праці землероба і вівчаря), професійного (вируб лісу, життя на полонині), економічного (господарство, торгівля, ремесло) і навіть політичного (відголоси «зовнішнього» життя, «панського»), а також мілітарно-військової сфери (служба у війську, рух опришків).

Особливу мистецьку і пізнавальну цінність у повісті Вінченца має світ духовної культури, реконструйований і змальований за допомогою конкретизації відповідних структур, поведінок чи ситуацій, які утворюють цю сферу життя людини, а також за допомогою включення у текст численних джерельних переказів: автентичних, відтворених і реконструйованих або навіть перифразованих чи створених заново, як авторські творіння-імітації,

за допомогою тексту і мовного акту. З цього погляду цей твір є особливо багатим і різно- рідним, що стає джерелом пізнання і зро- зуміння тієї власне сфери народної культури гуцулів. Саме це явище можна ще окреслити як «літературно-письменницький» фольклор [1, 207] (який, звісно, виник, функціонував і зберігався в усній формі, який переказували по пам'яті і який був глибоко у ній закарбований). Він існує у тетралогії не лише як елемент, що товаришує формам колективного, професійного і родинного життя і який творить його мовну опрау (наприклад, народна медицина: забобони, закляття магичні формули; весільний і похоронний обряд), але також і як самостійна культурна форма, яка виконує автономні розважальні або естетично-мистецькі функції. Письменник – чудовий знавець усного народного, зрештою, як і всього специфічного, світу народного мистецтва, духовності, яка виросла як ще з дохристиянської формації, так і з православної, а потім греко-католицької культури християнського Сходу, багато насичує цим словниковим творінням, автентичним і реконструйованим (і яке часто цитується в оригінальній формі), всі пласти і площини свого епічного твору.

Ми знаходимо тут повний спектр форм мистецького висловлення, властивих фольклору, від найменших, які прикрашають діалоги осіб, котрі виконують фабульно-композиційні функції, і аж до прислів'їв і прислівних виразів, афоризмів і образних зворотів, магичних формул, а також загадок і приспівок-примовок (важливу роль тут виконує саме форма загадки, присутня як «окраса» стилю і як важливий елемент розвитку окремих фабульних напрямків), величезну кількість ліричних пісень – обрядових і не- обрядових, зокрема суспільно-побутових.

У Вінцензівському образі життя народу не забракло також того, що можна окреслити як систему властивих для цього середовища етичних і естетичних цінностей, тобто його «філософію цінності», його спосіб бачення і оцінки світу, в тому числі людини як індивідууму, так і колективу. У цій сфері ми маємо справу з повною гамою можливостей, з цілим комплектом постатей і поведінок, як у системі етичних норм, так і в шкалі визнаних і застосовуваних критеріїв краси. Це перше коло народної аксіології виражають постаті індивідуальних і колективних героїв гуцульської епопеї, які становлять або взірці поведінок, або їх заперечення, тобто «негативні» моделі. Вони знаходять своє мис-

тецьке вираження у широкому ряді норм і уявлень, естетичних категорій, а також їх практичних конкретизацій у поетичному баченні світу, починаючи від поваги, пафосу (відтворення героїчного минулого, своєрідний історизм), через драматизм і трагізм людських долі, індивідуальних і колективних (перипетії головних народних героїв), аж до таких, які насичені правдивим комізмом, веселощами, здоровим «хлопським» гумором чи іронією висловлення, або ситуаціями, вплетеними в оповідь чи включеними у фабульний потік (численні масові сцени з життя народу, особливо, коли він стикається з «зовнішнім» життям, опис подорожі до Відня у цісарський двір і її наслідки, розповідь про «кутську війну»). Прийняття народного погляду на світ і його оцінка власне з того погляду, призводить до того, що ми маємо тут справу з характерним ототожненням творця-автора не лише з його оповідачами («повястунами»), медійними посередниками (такими, як у першій частині Фока, а в третій – байкар і мандрівник Андрійко), але загалом з колективним героєм – народом, який творить цю повістеву дійсність. Найкращий прояв цього ми знаходимо у представленні сцени аудієнції у цісаря у віденському замку [3, 562], а також перебуванні делегації жителів гір у Римі й аудієнції у Папи (розділ «Кінець Андрійка»), хоча зустрічаються й інші, але, можливо, не такі виразні описово-оповідні ситуації і в інших частинах епопеї.

Без сумніву, головною ціллю творця «Правди старих віків» було те, щоб якомога правдивіше показати, оберігаючи від забуття, життя власне цієї групи людей у її природному цивілізаційному контексті, життя того етносу, який живе на місці, визначеному йому долею чи Богом у конкретний час свого колективного існування. Звідси бере також початок видова природа твору, цілісність і багатосторонність мистецького бачення світу, який змальовується в «На високій полонині», світу, який існує, триває, але який вже іде до свого заходу, до вирішення своїх долі і здійснень призначень. Саме через це образ Вінцензівської Гуцульщини є таким піднесеним, поетичним, наділеним індивідуальним авторським почерком, створеним чи не в останній момент перед подіями і процесами, які мали принести «кінець старих віків», «давніх віків», поставити остаточну крапку в епосі, суспільній та економічній системі, культурі й звичаях того специфічного етнічно-культурного феномену на стику багатьох культур і світів. Саме через це образ Гуцульщини є настільки повним, заверше-

ним і багатоаспектним. Але, незважаючи на весь свій «етнографізм», а також на пізнавальне насичення тексту, деколи навіть документальними джерелами, ця проза не є збіркою таких популярних у ХІХ столітті «побутових замальовок» чи навіть «філософських нарисів», ані тим паче опрацюванням цього регіону з погляду етнології чи фольклористики. Натомість «На високій полонині» є мистецьким, епічним відтворенням гуцульського світу у його індивідуальному та колективному вимірі, у сфері щоденного та «святкового» існування, у площині матеріальної та духовної культури. Читач книги легко спостерігає те, що цей образ створив мислитель, філософ, котрий одночасно є поетом і добре розуміє той факт, що «Правда старих віків» приносить мистецьке, але тим не менше реальне і правдиве бачення світу гуцулів: їхню «війну і мир», «дні і ночі», «вчора і сьогодні», «прозу і поезію».

Цій мистецькій цілі письменник підпорядкував як структуру, так і мовну форму свого твору, видозмінюючи і модифікуючи при цьому три окремі частини свого твору, надаючи їм різної стильової тональності й різних композиційно-складових рис. Першу з них (книга 1) змодельовав для задоволення пізнавальних потреб; другий надав легендарно-казкового характеру (окреслив її назвою «думи», створюючи ілюзію розповіді колективного безособового народного оповідача, з допомогою переказу типу пісенної повісті – епічної, яка прославляє об'єкт опису); книга 3 – остання частина твору, утримана в традиції історичної повісті з не дуже далекого, 19-столітнього минулого, представляє сенсаційно-пригодницькі напрямки, деколи навіть авантюрні, саме в ній говориться про останню фазу «старовіку».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. – Warszawa, 1980.
2. Vincenz S. Uwagi o kulturze ludowej // Po stronie dialogu. – T.1. – Warszawa, 1983.
3. Łużny R. Vincenz a kultura ludowa Rusinów // Studia o Stanisławie Vincenzie. – Lublin-Rzym, 1994. – S. 201-214.

«Правда старих віків», як цілість і як триптих автономних членів у постаті книг-частин, становить собою обширну і внутрішньо різноманітну епічну оповідацько-описову цілість особливого виду: починається, виростає і розвивається з пісні, з народного епосу, піснею закінчується, і вся є перенасичена піснево-поетичними елементами. Ця проза, як доцільно зауважив дослідник творчості Станіслава Вінценза, має «оральний», тобто усний, такий властивий для фольклору, характер, адже народна творчість і з погляду на свою генезу, і на свої функції, і спосіб існування, є не стільки «текстом», скільки «словом», яке говорять або співають.

Таким чином, ми бачимо, що Вінценз будував свій твір на величезній глибні народної культури гуцулів. І той факт, що польський письменник створив твір такого масштабу, описуючи культуру побратимого народу, визначає ще важливіше та оригінальніше місце «На високій полонині» на карті літературних явищ слов'янського світу. Бо автор-поляк, який пише польською мовою і для польського читача, відроджує у теперішньому часі (у середині ХХ століття) найкращі традиції багатого напрямку польської культури, так званої «української школи», який пережив свій апогей в епоху романтизму, проте ще неодноразово відроджувався пізніше. І як ми бачимо на прикладі нашого письменника, до цих пір є явищем, яке є культурно живим, мистецько захоплюючим. Творячи у рамках цього напрямку оригінальний «гуцульський», карпатський твір, стилізований під пісню-епопею, Вінценз заповнив також важливу сторінку в історії національної літератури українців, став певною мірою письменником, який належить і до нашої літератури.

4. Świat Vincenza. Studia o życiu i twórczości Stanisława Vincenza. – Wrocław, 1992.